

CEVİRİLER-TEZ TANITIMLARI

KURAMSAL OLARAK ETNO-DİNSEL ÇATIŞMA¹

James KURTH²

Çeviri: Gülnur BALLİCE³

Dünya üzerinde, geçtiğimiz son on yıl süresinde sık aralarla pek çok etnik çatışmalar meydana gelmiştir. 2001 yılında, bu çatışmalar arasında en çok bilinenleri Kosova, Çeçenistan, İsrail, Kaşmir, Sri Lanka ve Endonezya'dır. Birçok politika uzmanı ve sosyal bilimciye göre, soğuk savaş ve ideolojik çatışma dönemi, yerini etnik savaşlar ve kültürel çatışmalar dönemine bırakmıştır. Birey, şu veya bu sınıflamaya ait olsa da (bunlar arasında en inandırıcı olanı küreselleşme çağında olduğumuzdur) etnik çatışma, çağdaş sosyo-politik coğrafyanın inkar edilemez bir özelliğidir.

Bunun nedeni nedir? Bu soruyu yanıtlamadaki problem teorilerin yokluğundan çok fazlalığıdır. Etnik çatışma sorusuna birçok yanıt üretilmekte, pek çok seçeneği savunan teoriler öne sürülmektedir: Örneğin, 1)kültürel gelenekler ve tarihsel kanunların esas olarak düşmanlığa yol açtığı, 2) modernleşme ve eşit olmayan gelişmenin yol açtığı sosyo-ekonomik gerilimler sonucu etnik gruplar arasındaki şiddetin körüklendiği, 3) politik karışıklık ve "başarısız hükümetler" in çoğunlukla hırslı ve vicdansız politik girişimciler tarafından istismar edilen etnik gruplar arasında "güvenlik ikilemi" yarattığı gibi teoriler ileri sürülmektedir.

Bu başlıca üç teorinin her birinde din kritik bir pozisyonu işgal eder. Bunun açıklaması büyük olasılıkla kültürel bir olgudur. Bu kültürel olgunun içerdiği tarihi miras ve temel düşmanlığın başlıca anlamı dini gelenekler ve geçmişteki dini çatışmaların anıdır. Sosyo-ekonomik yönden de bir açıklaması vardır.

¹Bu yazı, Dış Politika Araştırma Enstitüsü'ne bağlı Üniversitelerarası Çalışma Grubu'nun hazırladığı Uluslararası İlişkilerde Din ve Etnisite konulu bir sunuma dayanmaktadır, Philadelphia, 28 Şubat 2000.- KURTH, James (Spring 2001), "Religion and Ethnic Conflict-In Theory", *Orbis*, Vol.45, Issue 2, pp.281-294.(Orjinal makale).

²James Kurth, Dış Politika Araştırma Enstitüsü'nde bir araştırmacı olup, Swartmore College'de politik bilimler profesörüdür.

³BALLİCE, Gülnur (Mayıs 2002) tarafından, Yrd. Doç. Dr. Hale OKÇAY yürütücülüğündeki (E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı) "510 Çağdaş Toplumlar da Din Tartışmaları" yüksek lisans dersi kapsamında hazırlanan çeviri.

Modernizasyonun söylemi dinin yeniden ön plana çıkması, hatta gelenekselin yeniden keşfidir. Böylece sosyo-ekonomik değişimin karmaşası içinde insanlar kendilerine sarsılmaz bir anlam bulacaklardır. Ve dinin aynı zamanda politikayla da ilgisi vardır. Başarısız yönetimlerin kalıntıları arasındaki güvenlik ikileminden bir çıkış yolu arayanlar dini bir topluluğun korumasına sığınırlar.

Birçok sosyal bilimci için etnik çatışmalarda dinin çok önemli bir rol oynadığı fikri çekici gelmiştir, çünkü kişisel inanışları onları genellikle dine karşı önyargılı düşmanca bir tavır almaya yöneltmiştir. Eğer din etnik çatışmalar için gerekli ya da yeterli bir neden olarak görülebilecek olursa, bu takdirde Amerika Birleşik Devletleri dahil herhangi bir toplumda dinin rolünün azalması hatta yok olmasını daha iyi açıklayacak başka bir nedene gerek yoktur. Son on yıldaki etnik çatışmaların büyük bir bölümünde din mutlak gündemde kalmıştır. Bunlar arasında Kuzey İrlanda, Yugoslavya, Mısır, Sudan, İsrail, Lübnan, Çeçenistan, Hindistan/Pakistan, Sri Lanka, Endonezya ve Filipinler vardır. Bununla birlikte, bütün bunlar bize kuvvetle kanıtlıyor ki, etnik çatışmalara din sebep olmakta ya da en azından çatışmaları şiddetlendirmektedir. Fakat, 1990'lardaki kanlı etnik çatışmaların çoğunda, örneğin Ruanda'da Hutularla Tutsiler arasında hiçbir dini farklılık yoktu.

Dinin geniş bir yayılma alanındaki etnik çatışmalarda varlığını kabul etmek, bu çatışmaların en iyi açıklaması olarak dini göstermemizi gerektirmez. Çünkü bir faktörün (bu olayda din) belirli bir olayda mevcut olması onun başlıca veya en önemli neden olmasını gerektirmez. Diğer faktörler de belki eşit ağırlıkta veya daha baskın olabilir. Etnik gruplar arasındaki sosyo-ekonomik farklar tek başına yukarıda sıralanan etnik çatışmaların neredeyse tümüne iyi bir açıklama getirir. Politik değişim ve sonucunda oluşan karışıklık da Yugoslavya, Çeçenistan ve Endonezya'nın da içinde yer aldığı birçok yaygın ve şiddetli olayların sebebi olarak görülebilir.

Sosyal Bir Olay Öncesinde ve Sonrasında Yapılan Hatalar

Etnik çatışmayı açıklamak için dini kullanmadaki zayıflık sosyal olguyu açıklayan iki temel problemle anlatılmaktadır: birincisi sosyal olayı önceden tahmin etmek ve ikinci olarak olgu gerçekleştikten sonra nedenlerini belirlemek.

Önceden tahmin yürütme probleminin anlamı, sosyal bir olgu veya olayın gerçekleşmesinden önce, onun oluşacağını doğru olarak tahmin etmenin uzmanlar için bile mümkün olmadığıdır. Örneğin, 1989'ların sonuna kadar Yugoslavya'da hiçbir uzman, 1991'de büyük bir etnik çatışma olacağını tahmin edemedi. Hatta, dinsel farklılıklar üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran bu uzmanlar, gerçekleşen olaylar karşısında büyük hayrete düştüler. Bunun tam tersine, 1989'da Sovyetler Birliği'nin Baltık Cumhuriyetleri'ndeki etnik gerilimlere bakıldığında, bir seri ciddi etnik şiddetin oluşacağı tahmin edilebilirdi. Bu, özellikle dinsel farklılıklar üzerine yoğunlaştığında daha da kolaydı. 1990'lar boyunca şiddetli etnik gerilimler olmasına rağmen, neredeyse hiçbir etnik şiddet meydana gelmedi. Daha genelleştirirsek, bir toplumda farklı dinlerin varlığı, hatta farklı dinsel toplulukların varlığı bile tek başına bize bir etnik çatışmayı

önceden tahmin etme olanağı vermez. Birinci koşul olarak, bir faktör olarak dinin varlığına rağmen çatışmayı öngörmek güçtür.

Tam aksine, sonradan olaylar hakkında yorum yapma probleminin anlamı şöyledir: Sosyal bir olgu veya olayın gerçekleşmesinden sonra, her zaman tek bir faktörün olmadığını birçok faktör olduğunu bulmak mümkündür, bu faktörlerden her biri bu olayın oluşumuna bir açıklama getirmek için kullanılabilir. Gerçekten, bu olayın gerçekleşmesinin zorunlu ve kaçınılmaz olduğunu göstermek bile mümkündür. Örneğin, Yugoslavya'daki uzmanlar 1990'lı yıllarda, etnik savaşların dini gelenekler, sosyo-ekonomik gerginlikler, politik çöküntüler veya bunların bazılarının birarada olması gibi etkenlerle kendiliğinden oluştuğunu göstermeyi amaçlayan birçok kitap yazdılar. Yukarıda bahsedilen diğer etnik çatışmalar da bu olaydan sonra benzer şekilde açıklanmaktadır.⁴ Olay daha da genelleştirilirse, bir toplumda farklı dinlerin varlığı, özellikle farklı dinsel toplulukların olması, gerçekleşmesinden sonra bir etnik çatışmayı açıklamak için her zaman kullanılabilir. Fakat bu çoğunlukla, diğer faktörlerin her biri için eşit olarak da doğrudur. İkinci koşul olarak, uyumsuzluk sadece dinin varlığıyla değil, diğer faktörlerin de varlığıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Bazı sosyal bilimcilerin inancına göre bu açıklayıcı problemler, karşılaştırmalı bir yöntem yoluyla çözülebilir; örneğin, aynı zaman dilimi içerisinde farklı ülkeleri inceleyerek. Eğer bir faktör birçok ülkede mevcutsa -geçtiğimiz on yılda dinin olduğu gibi- o zaman o faktör önemli olmalıdır. Tam aksine, diğer bir grup sosyal bilimcinin inancına göre, açıklayıcı problemler tarihsel bir yöntem yoluyla çözülebilir; örneğin, aynı ülkeyi farklı zaman aralıklarında karşılaştırarak. Eğer bir faktör, bir ülkenin tarihinde uzun dönemler etkili olmuşsa -örneğin dinin Yugoslavya'daki etkisi gibi- o zaman bu önemli bir faktör olmalıdır.⁵

Buna rağmen, günümüzde bir faktör belirli bir ülke için önemli olarak görülse bile, o faktörün diğer ülkelerdeki varlığı, aynı şekilde önemli olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı sebeple, bir faktör bir ülkenin tarihinde özel bir dönem için önemli olarak görülebilir, fakat bu belirleme bugün için geçerli olmayabilir. Bir ülkedeki belli bir zamandaki faktörün sadece varlığından ziyade önemini göstermek için, sadece birçok ülkenin ve farklı zamanların karşılaştırılması değil, ülkenin özelliklerinin derin analizi gerekir. Bu ne yazık ki, sosyal bilimcilere uygun bir görev değildir, en azından kendini "bilimsel" olarak tanımlayanlar için.

⁴ Yugoslavya'daki etnik çatışmaları yaratan etkenlerin farklılığını tartışmak için bakınız: Steve L.Burg ve Paul S.Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina: Ethnic Conflict and International Intervention* (Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 1999), özellikle s.4-14. Etkenlerin çok yönlülüğü problemi *Orbis*'in etnik çatışma üzerine yayınlanan özel sayısında daha ayrıntılı olarak irdelenmektedir, Spring 2000, özellikle Foulie Psalidas-Perlmutter, "The Interplay of Myths and Realities", s.237-44; ve I.William Zartman, "Mediating Conflicts of Need, Greed, and Creed", s.255-66.

⁵ Michael A.Sells, *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia* (Berkeley: University of California Press, 1988).

Dinin Yaşam Döngüsü ve Etnik Kimlik

Din ve etnik çatışma arasındaki nedensellik ilişkisi sanıldığından daha problemli olmuştur, birçok durumda, din etnik kimlik olmuş, yani, etnik kimliğin özü dini kimlik haline gelmiştir. Bu durum, günümüzde Kuzey İrlanda, Yugoslavya, Mısır, Lübnan, Hindistan/Pakistan, Endonezya ve Filipinler'deki çatışmalarda geçerlidir. Bu olayların her birinde, görünüşte çatışan grupları hiçbir fiziksel veya "ırksal" ayrılık belirlemez. Fakat sadece din farklılıkları ve dinden kaynaklanan kültürel örüntü ve sosyal rollerin farkı vardır. Böyle durumlarda, din ve etnik çatışma arasındaki ilişki, nedensellik kuramının konusundan çok, tanımlayıcı kimlik ve hatta totolojinin ilgi alanına girmektedir.

Genellikle dini kimlikler, zaman içerisinde etnik kimliklere dönüşürler. Bir din, çoğunlukla içinde evrensel bir çekicilik ve yaygınlaşma eğilimi taşıyan kuramsal bir itikatla başlar. Fakat, daha sonraki nesillerde, din daha katı dua gelenekleri ve ibadet uygulamaları olan, belli bir toplulukla ve belki de belli bir toprak parçasıyla sınırlandırılmış bir duruma gelir. Daha da sonra, din gittikçe katılaştıran birtakım dini merasim ve geleneklerle tutucu bir hale gelir, böylece belli bir toplumu açıkça çevresindeki diğer toplumlardan ayırır: dini topluluk bir etnik topluluk haline gelmiştir. Bir anlamda, etnik topluluk hâlâ bir dini topluluktur, fakat şimdi onun dini atalarının dininden çok farklı bir hale gelmiştir.

Yeni bir dinin doğuşu huşu veren bir olaydır. İçsel dünya dış dünyaya müdahale eder ve inanılmaz bir enerji ortaya çıkarır. Bu olay, bir bakıma, kutsal kitabın yaradılışla ilgili hikayesine benzerlik gösterir. Bu olay, ayrıca enerjinin kütleyle dönüşümü kanununa da uygun bir tanımlamadır, $E=mc^2$. Hıristiyanlığın ve onun yeniden canlanması olan Protestanlığın, aynı zamanda da İslam ve Budizm'in oluşması da bu muazzam enerjinin patlaması gibi olmuştur. Yeni dinler, yeni hükümler ve yeni biçimlerdeki müritlerle birlikte yeni bir otorite yarattı. Onlar, yeni cemaatler ve dolayısıyla yeni topluluklar oluşturdular. Bu yeni biçimlenmiş otorite ve topluluk, yeni bir toplum düzeninin oluşmasına yol açtı.

Belli bir geleneği olan inananların daha sonraki kuşakları için, dinin daha çok gelişmiş dünyevi ve dışa dönük biçimleri ilk jenerasyona göre daha fazlaydı. Fakat aynı zamanda az da olsa uhrevi ve içe dönük deneyimleri de vardı. Dini bir otoriteye göre, Max Weber'in sözlerinde bu şöyle tanımlanmaktadır: "karizmanın sıradan bir hale gelmesi"; bunu dini bir topluluğa uyarladığımızda, bir topluluğun ritüelleşmesi diyebiliriz. Ernst Troeltsch'in deyimiyle mezhep artık kilise demektir.⁶ Sonunda, dini topluluk tutucu bir etnik topluluk haline dönüşebilir. Bu durum muhtemelen Kuzey İrlanda'daki Protestan ve Katolik topluluklarının her ikisinde de böyle olmuştur.

⁶ Max Weber, *Max Weber on Charisma and Institution Building: Selected Papers* (Chicago: University of Chicago Press, 1968), özellikle s.54-61, 268-278; Ernst Troeltsch, *The Social Teachings of the Christian Churches* (New York: Mac Millan, 1931) özellikle s.93-102.

Fakat bazı durumlarda, bir dini topluluk yeniden yapılanma içine girebilir, o zaman içsel dünya bir kez daha dünyevi hayatın içine girer, dinsel otoritenin ve topluluğun rutinleşmiş ve ritüel haline gelmiş alışkanlıkları yeniden biçimlenir ve canlandırılır. Böyle bir durumun çarpıcı bir biçimi Protestan yeniden yapılanmasında ve Roma Katoliklerinin karşı devriminde olmuştur. Fakat dini topluluklar günümüze değin devam eden bir yeniden yapılanma süreci içinde olmuşlardır. Örneğin; muhafazakar Protestanlık, yenilikçi İslam, ve yenilikçi Hinduizm. Birkaç durumda, yenilikçi dini hareketler önceden sadece etnik bir kimliği olan topluluklarda meydana gelmiştir. Örneğin, bu tip bir yeniden hayat bulma Mısır, Sudan, Lübnan, Çeçenistan, Hindistan ve Pakistan ve Filistin'deki İslamın yenilikleriyle tanımlanabilir. Bu olaylarda, etnik çatışmaların nedeni, sadece etnisitenin geleneksel nüvesinin ötesinde din ve özellikle yenilikçi din anlayışı olmuştur diyebiliriz.

Diğer olaylarda, buna rağmen, rutinleşme süreci gerçek sekülerizasyonun uç noktasına ulaşarak, dinin etnik kimliğin geleneksel çekirdeği olarak tutucu bir hale gelmesini de aşar. Ruhani olan artık tamamiyle kopartılmış görünmektedir ve kalan sadece maddi dünyadır. Buna rağmen, içsel bağlar başarılı bir şekilde yaşamaya devam eder, fakat gerçek dini otoritenin ve topluluğun daha zayıf türleri olarak; sanki orjinal metnin başarılı ve silik bir fotokopisi gibi. Bu değişmiş toplumlar, laik otorite ve toplumu farklı bir anlayışla benimser ve aynı zamanda politika ve ekonomi hakkında da yeni fikirleri vardır. Sonuç olarak, bir etnik topluluk tam anlamıyla laik bir hale gelmiş olsa da, hâlâ kendinden daha önce yaşamış olan dini topluluğun dünyevi anlayışından izler taşıyacak (ve çoğunlukla ona paralel) ve bu dünyevi kavramlar diğer laik etnik topluluklarından farklı olacaktır.

Laikliğin zirvesine ulaşmış farklı etnik topluluklar, bu nedenle, dünyevi meseleler hakkında farklı görüşlere sahiptir ve bu farklılıklar büyük oranda etnik çatışmayı körükler. Bu durum, büyük oranda laikleşmiş Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna'da 1980'lerin sonunda ortaya çıkan olaylarda da görülmektedir. 1980'lerdeki bu olaylarda bu üç halk arasında hiçbir dinsel yenilikçi hareketten bahsedilmedi, fakat orada geçmişteki dini inanışlarla bağlantısı olan ve onlardan hasıl olan birtakım birbirinden farklı dünyevi inanışlardan doğan milliyetçi hareketler vardı. Bazı etnik çatışmalar, bu nedenle, gerçekten birbirinden farklı dinler arasında değil, fakat, belli bir bölgede yaşayanların neslini devam ettiren, farklı dünyevi görüşü olanların her biri arasında olabilir.

Hâlâ farklılaşmayı korurken, laikleşmeye varan bu devamlı rutinleşme süreci, belli başlı dinlerin her biri içindeki çeşitli etnik ve milli topluluklarda kendini ifade etmektedir. Bunlar arasında hem Hıristiyanlığın üç büyük kolunun her biri (Roma Katolikliği, Protestanlık ve Doğu Ortodoksluğu), hem de Yahudiliğin çeşitli türleri, İslam, Budizm, Hinduizm ve Confucianism vardır. Aşağıda, bu laikleşmelerden bazılarını tartışarak, birbirleriyle nasıl bir çelişki içine girdiklerini göreceğiz.

Laikleşmenin Farklı Biçimleri

Dünya üzerinde laikleşmenin meydana çıktığı bir yerde sonuç, her zaman ortak bir dünyevi felsefe görüşü değil, birçok farklı görüşün ortaya çıkması şeklinde olmaktadır. Her din kendine ait özel bir yöntemle laikleşme sürecini yaşar, ve bu da kendi özel sosyal yapısını oluşturmasıyla sonuçlanır. Bu farklılıklar, yakın gelecekte ortak evrensel bir dünya görüşü getirmeyecek, daha çok sürekli ihtilaf içinde olan dünyevileşmeleri doğuracaktır. Biz Protestan Hıristiyanlık'tan başlayarak en fazla gündemde olan laikleşmeleri gözden geçirmek istiyoruz.

Protestan Devrimi Kuzey Avrupa'dan başladı ve hızlı bir şekilde iki ana kola ayrıldı, Lutheranism ve Calvinism. İkincisi, devrimci din olarak bilindi. Roma Katoliklerini, her cemaati bağımsız sayan kilise idare sistemini (congregationalists), ve muhalif kiliselerin büyük bir bölümünü tanıyarak bünyesine kabul etti. Lutheranism, Kuzey Almanya'da ve İskandinav ülkelerinde, yenilikçi kiliseler Hollanda, İskoçya, Amerika ve İngiltere'de yaygın hale geldi.

Protestanlığın yenilikçi kolu, diğer belli başlı dinlerden daha fazla inanan bireylerin Tanrı ile birebir ilişki kurmasına önem verir. Tanrı ile inanan arasında aracılık eden birine yer yoktur ve bu nedenle dini aşamalarda da bir mekan gerekli değildir. Aynı zamanda kurtuluş için yapılan ortak ibadete ve dolayısıyla bir dini topluluğa da pek fazla ihtiyaç yoktur. Bu dini aşamaları ve dini topluluğu reddetme, yenilikçi gelenekle yaşayan bireyler için ekonomi ve politika açısından da önemli sonuçlar getirmiştir. Bu, önemli derecede laik aşamaları ve toplulukları reddetmeye kadar giden bir sonuca vardı. Kısacası yenilikçi anlayış, liberal ideolojiyi yüceltti. Ekonomi alanında ise, yenilikçi bireyler (İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi) özellikle kapitalizm ve serbest pazar fikirlerinin peşinden sürüklenmeye başladılar. Max Weber bunu "Protestan Ahlâkı ve Kapitalizm Ruhu" adlı kitabında irdelenmiştir. Politika alanında, Alexis de Tocqueville'nin *Amerika'da Demokrasi* adlı kitabında incelediği gibi yenilikçi bireyler, liberalizm ve demokrasinin fikirlerine doğru bir eğilim göstermişler, özellikle liberal demokrasiyi tercih etmişlerdir.⁷

Protestanlığın ana kollarından biri olan Lutheranism de, dini topluluk içinde iyi işler yaparak kurtuluşa ulaşmanın mümkün olacağını savunan fikirlere karşı mücadele ederek ve papalıktan farklı yollar olduğunu savunarak Roma Katolik hiyerarşisine direndi. Buna rağmen, yenilikçi kiliselerin aksine, Lutheranism, laik hükümdarlar tarafından yönetilen devlet kiliselerinin oluşumuyla neticelenen ülke düzeyinde dini bir hiyerarşi sistemini savundu. Aynı zamanda, bir anlamda dini topluluğun farklı dini amaçları gerçekleştirmede yararlı olduğunu da kabul etti. Doğrudan doğruya dini hiyerarşi ve cemaati reddetmeyi durdurmadan başka, bu zayıflık ekonomi ve politikanın laik konularında da bireysel yolları desteklemek anlamına geliyordu.

⁷ Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Scribner, 1958); Alexis de Tocqueville, *Democracy in America* (New York: Random House, 1945), özellikle vol.1, s.33-47.

Ekonomi dünyasında, Lutheran bireyler (Kuzey Almanya ve İskandinavya'da olduğu gibi) hükümet kuralları ve planlaması ile ortaya atılan fikirleri benimsemekten yanaydı. Politikada ise, sosyal demokrasinin düşüncelerine göre hareket etme eğiliminde idiler.

Protestan Reformu Merkez Avrupa'nın büyük bir kısmını veya güneyini dönüştürmeyi başaramadı. Aksine, karşı devrim hareketi, bu bölgelerdeki Roma Katolik kilisesini yeniden canlandırmayı başardı. Gerçekten evrensel bir (esas anlamı Katolik) kilise oluşturarak, bir kiliseye bağlı olan cemaati kurdu (parish community) ve papalık hiyerarşisi teorisini sıkça telaffuz etmeye başladı. Dini hiyerarşi, cemaat ve evrensellikğin vurgulanması, anti-Katolikliğe özgü bir yola doğru gitse de Roma Katolikliği'nin ekonomi ve politika dünyasına da yeni bir müdahalesi anlamına geliyordu. Ekonomide, laikleşmiş katolik bireyler (Fransa, İtalya, İspanya ve Habsburg krallığının büyük bir bölümünde olduğu gibi) özellikle Marksist ideolojiye doğru bir eğilim gösterdiler, bu ideolojinin evrensel kavramları onlara çekici geliyordu. Politikada, bu bireyler özellikle hiyerarşi ve topluma önem veren, iyi derecede organize olmuş sosyalist partilere (komünist olması gerekmiyor) sıcak bakıyorlardı.

Son olarak, Hristiyan dünyasında, Rusya ve Doğu Avrupa'daki birçok Ortodoks kilisesi farklı bir dini hiyerarşi ve dini cemaat oluşumuna ve kavramına sahipti. Lutheran Protestanlığı'na benzer bir şekilde ondan daha fazla bir şekilde, onlar da bir devlet kilisesiyle neticelenen milli bir dini hiyerarşi sistemini benimsediler. Roma Katolikliği'ne benzer bir şekilde ondan daha fazla, toplumsal bağların kuvvetli olmasına ağırlık vererek yerel dini cemaati desteklediler. Dini hiyerarşi, cemaat, ve milliyetçilik söylemleri, politika ve ekonominin laik dünyasında Doğu Ortodoksluğu'nun kendine özgün girişiminin oluşmasına sebep oldu. Aynı zamanda politikanın ekonomi üzerindeki önceliğini de öne sürme çabasıydı. Politikada, laikleşmiş/dünyevileşmiş Ortodoks insanlar komunalizm (her eyaletin ayrı bir devlet olarak idare edildiği idari sistem) ve populizmin farklı tiplerine doğru bir eğilim gösterdiler. Bu millet düzeyinde bazı grupları etnik milliyetçiliğe, diğerlerini de komünizme doğru sürükledi. Böyle politik davranışlar, genellikle bireysel ekonomik girişimcilerin gelişimini engelledi. Doğulu Ortodoks insanların, hatta laikleşmiş olanların bile, girişimci ruhunun fazlaca gelişmemiş olması rastlantısal değildir. Gerçekten, çoğunlukla Doğu Ortodoks ülkelerinde girişimciler doğal olarak Yahudi ya da Protestan azınlık içinden çıkar. Yugoslavya'da, bu girişimciler, önceden Ortodoks şimdi laikleşmiş Sırbistanlılar arasında değil, Slovenya ve Hırvatistan'ın Katolik nüfusu arasında bulunur. Etnik kimlikle ekonomik yeterlilik arasındaki yakın bağlantı ve bunun sonucunda oluşan zengin etnik azınlık ve fakir etnik çoğunluk arasındaki keskin zıtlık, Doğulu Ortodoks toplumun komunalist ve populist politikalarını ve farklı etnik gruplar arasındaki düşmanlığı güçlendirdi: Yugoslavya'da olduğu gibi büyük ölçüde laikleşmiş olsalar bile.

Yahudiliğe gelince, belirtmek zorundayız ki Yahudiler yerleştikleri Avrupa ya da Müslüman ülkelerinde bütün tarihleri boyunca bir azınlık olmuşlardır. Belki bu bize, laikleşmiş Yahudilerin niçin farklı ideolojiler peşinde olduğunu açıklar. Çoğunlukla, bu

Yahudilerin çevresindeki laikleşmiş Hristiyanların baskıcı ideolojisiyle benzerlik gösterir. Buna rağmen, laik Yahudilerin herhangi bir ideolojiye olan bağlılığı, çoğunlukla laik Hristiyanlığinkinden daha yoğun ve uç noktalardadır. Bu nedenle, Amerika'da ve Batı Avrupa'da laik Yahudiler özellikle liberalizme sempati duymuşlar ve onun sürekli savunucusu olmuşlardır. Merkez Avrupa'da, laik Yahudiler özellikle Marksizm'e sempati duymuş ve bu rejimin en ateşli taraftarları arasında yer almışlardır. Doğu Avrupa ve Rusya'da, birçok laik Yahudi özellikle Siyonizm'e yönelmiş; koyu toplumsal, popülist ve etnik milliyetçi kimlikleri savunmuşlardır. Diğerleri, tabii ki, özellikle komünizm sempatisini almış ve gerçekten etkin taraftarlar arasında yer almışlardır. (Stalin'e kadar, onun iktidarının son dönemlerinde, bu durum komünist Yahudilerin aleyhine döndü).

Confucianism, aksine, diğer dinler gözönüne alındığında tam anlamıyla bir din değildir. Ruhani dünya hakkında bir söylemi, teolojisi yoktur. Buna rağmen, bu inanışın, geçici dünyada hiyerarşi ve toplum düzeninin nasıl olması gerektiği hakkında oldukça kapsamlı görüşleri vardır ve bu nedenle daha çok bir ideolojiye benzer. Diğer bütün dinlerin çoğunda olduğu gibi, Confucianism de hiyerarşi ve topluma önem verir. Bu yönlerden, belki de Roma Katolikliği'ne benzetilebilir. Buna ek olarak, Confucian metinlerinin çalışılmasıyla edinilen ve devlet tarafından yapılan yazılı sınavlarda açıklanan sıkı hiyerarşik ve toplumsal kuralların kişi tarafından özümsemesine de önem verilir; veya bu toplumsal düzene ekonomik çaba ve kişisel teşebbüslerle ulaşılmaya çalışılır. Bu da hem bireyin hem de toplumun yararına olan bir çabadır. Bu son özelliklerinden dolayı, Confucianism Yahudiliğe garip bir şekilde benzerlik gösterir. Yahudilikte de girişimcilik ve toplumsal sorumluluğun yanısıra, Talmud ve Torah'ı da öğrenmek gerekmektedir. Yahudi ve Confucian azınlıkların modern toplum içindeki büyük ekonomik başarısı, her ikisini de etnik düşmanlığın sıklıkla hedefi haline getirmiştir. Hiyerarşi, cemaat ve kısıtlanmış bireysel girişimciliğin vurgulanması Confucian insanlar arasında politik olarak devlet otoritesine doğru bir eğilimi ortaya çıkardı ve ekonomiye de bu devlet-idaresinde kapitalizm ("gelişimci devlet", "developmental state") olarak yansıdı.

Başlıca büyük dinlere (İslam, Hinduizm ve Budizm)mensup insanların çoğu, laikleşme sürecini Batı'da (Hristiyan ve Yahudiler arasında) ve Doğu Asya'da (Confucian'lar arasında) oluşan derecede yaşamamıştır. Eğer bu dinlere mensup insanlar, büyük ölçüde laikleşmiş olsalardı, buna rağmen, onlar kendi farklılaşmış kavramlarını ve hiyerarşik ve toplumsal biçimlerini koruyacak, politika, ekonomi ve birey hakkındaki fikirlerini de buna uygun olarak devam ettireceklerdi. Bunlar, sırası ile, şüphe yok ki laik Müslümanlar ile Pakistan ve Hindistan'daki laik Hintliler arasında, Sri Lanka'daki laik Hintliler ile laik Budistler arasında ve Endonezya'daki laik Müslümanlar ile laik Confucian'lar veya Hristiyanlar arasında nasıl bir etnik çatışma çıkarsa çıkısın destekleyici etkenler olacaktır.

Modern ve Postmodern Bakış Açıları

Günümüzdeki etnik çatışmaların büyük çoğunluğunun nedeni olarak dünyevileştirmenin çeşitli biçimleri yerine dini suçlamak çabası gerçekten sosyal bilimin yöntemleriyle elde edilen bulguların ya da bir seri detaylı ülke çalışmalarının sonucunda elde edilmiş verilerin sonucu değildir. Bu görüş, daha çok ister modernist isterse postmodernist olsun, dine, dünyevileştirmeye ve etnik çatışmaya tek yönlü bir perspektiften ya da kısıtlı örneklerle bakmanın sonucudur.

Bu iki bakış açısının daha önemli olanı modernist bakış açısıdır, çünkü entellektüellerin ve akademisyenlerin çoğu modernizmin taraftarıdır ve modernizm bilim anlamına gelmektedir. Modernist bakış, din ve dünyevileştirmeye ait görüşleri dışladığı için özgündür. Aydınlanmayla birlikte, modernistler herbir dünyevileştirme örneğinin bir diğerinin benzeri olduğu ve farklı dinlerin sonunda aynı dünyevi ve rasyonel felsefeye ulaşacağı görüşünü benimsemeye başladılar. En önemli dünyevileştirmenin sadece Hıristiyanlık olduğunu söylediler ve 18. ve 19.yüzyıllar boyunca bu bakış doğal olarak geçerli oldu. Fakat o zaman bile, açık olarak görünüyordu ki dünyevileşmiş Protestanlık, dünyevileşmiş Katoliklikten tam anlamıyla farklılaşmıştı ve hatta dünyevileşmiş Protestan mezhepleri arasında da farklılıklar vardı.

Modernist bakışın en basit tanımında, aydınlanma ve dünyevileşmenin eğitimli elitten kitlelere doğru, toplumun merkezinden çeperlerine gelişerek yayıldığı söylenir. Böyle insanlardan oluşan her dini topluluk coğrafi, ekonomik veya etnik olarak marjinal olarak düşünülür. Dini topluluklar modernist varsayımına göre adeta sosyal fosillere benzer.⁸

Tabii ara sıra, bu fosiller birbirleriyle veya toplumun dünyevileşmiş grupları ve aydınlanmış merkezleriyle çatışmaya girebilirler. Bunu yaparak, biraz garip ve atalarının da yaptığı çatışmaları –etnik çatışmalar- yaparlar, aksi halde modern, dünyevi ve rasyonel dünyayla çatışmak zorunda kalırlar. Din, bu yüzden etnik çatışmanın ana nedenidir: Modernist yaklaşımların günümüzdeki örnekleri arasında önde gelenler arasında Kuzey İrlanda (1960lar-1990lar), Lübnan (1970ler- 1990lar), Yugoslavya (1990lar), Sri Lanka (1980ler-1990lar) ve Kaşmir 81940lar-1990lar) sayılabilir. Bazıları çağdaş Amerika Birleşik Devletleri'ndeki muhafazakar Protestan Hıristiyanları da etnik çatışmaların kaynağı olarak eklemektedir. Hâlâ, Aydınlanma veya modernizm bakış açılarından, bu dini çatışmalar, dehşet verici ve tehlikeli de olsa, mekan olarak çeperlerde ve zaman olarak da geçicidir. Sonunda, sekülarizasyon (son on yılda globalleşme ile oldukça güçlendi) bu devam eden anlaşmazlıkları ve dini çatışmaları elimine edecektir.

Biraz daha karmaşık modernist bir bakış açısı, farklı olarak, dini ifade etmeyi bazen aydınlanma ve modernizasyona bir reaksiyon olarak anlar. Böyle bir

⁸ Steve Bruce, *Choice and Religion: A Critique of Rational Choice Theory* (New York: Oxford University Press, 1999)

tanımlamanın tipik bir örneği, erken 19.yüzyıl Avrupasında ortaya çıktı, Meterniyan Yenilenme (Metternichian Restoration) Fransız devrimine karşı politik tepkinin bir modeli ve Romantizm, rasyonalizme karşı kültürel tepkinin modeli olarak anlaşıldı. Bu tanımlamada, bütün toplumların (elit sınıf ve etnik azınlıklar da dahil, sadece marjinal topluluklar hariç), irrasyonel, sorgulamayan, “köktendinci” akımına uyduğu, aydınlanma ve modernizasyona karşı çıkan bir tavır içinde olduğu kabul edildi. Bu tanımlamaya uyan belli başlı günümüz örnekleri arasında, İran’daki İslam Devrimi (1970ler-1990lar), Arap dünyasındaki İslami uyanış(1980ler-1990lar) ve Hindistan’daki Hindu uyanışı sayılabilir. Bu dini hareketler, son jenerasyondaki birçok dini çatışmayı büyük ölçüde alevlendirmiştir (Lübnan, Suriye, Mısır, Hindistan/Pakistan ve İsrail/Filistin). Fakat burada da modernist teorisyenler bu dini tepkileri, marjinal grupların tepkilerinden daha büyük ölçekte ve daha uzun süreli olarak gerçekleşse de, çevresel ve geçici olarak kabul etmektedirler. Sonuç olarak, şimdilerde globalleşmeyle birlikte anılan sekülerizasyon, eninde sonunda köktendinci bu toplumlara bile dönüştürmeyi başaracaktır.⁹

Buna rağmen, önemle belirtmek gerekir ki (modernistler çoğunlukla bunu yapmayı ihmal ederler), yenilikçi İslam ve yenilikçi Hinduizm bile sadece modern, laik ideolojilerin ve projelerin başarısına tepki değil, aynı zamanda başarısızlıklarına da tepki gösterir. Böyle yenilikler sadece antimodern dini hareketler değil, fakat postmodern politik dinlerdir. Yenilikçi İslam, Arap milliyetçiliğinin ve sosyalizminin ve İran milliyetçiliğinin ve modernleşmesinin başarısızlıklarına bir cevaptır. Yenilikçi Hinduizm, Hindistan sosyalizminin ve modernleşmesinin başarısızlıklarına bir tepkidir. İlginçtir ki, Arap, İran ve Hindistan’ın laik ideolojilerinin başarısızlığı 1970’lerde ve 1980’lerde bile görülebiliyorken, Amerika’nın bu konularda profesyonel (ve laik) uzmanlarının hiçbirisi dini uyanışı tahmin edemedi.

Hâlâ daha fazla karmaşık bir seviyede, bazı modernistler dini uyanışları aydınlanma ve modernleşmenin çarpıklıklarından kaynaklanan bir reform dürtüsünün dışı vurumu olarak düşünür. Bu türden modernist bakış açısı, serbest pazarı ve liberal demokrasiyi, aydınlanmanın değerlerinin ve iyi toplum için gerekli normların bir neticesi olduğunu savunur, ve buna bağlı olarak da hem komünizmi hem de sağ-görüşü Aydınlanmanın olumsuzlukları olarak tanımlar. Bu bakış açısından, böyle politik ideolojilere karşı durmak -bazı Roma Katolik Kilisesi’nde olduğu gibi (Polonya, Brezilya ve Filipinler’de olduğu gibi) dini topluluklardan meydana çıkan ideolojilere- modernleşmenin çarpık biçimlerine karşı yararlı bir iyileştirme sağlar. Fakat modernist perspektiften bakıldığında, umut ve beklenti odur ki, dinler de çarpıklıkları yok etmedeki düzenli görevlerini icra ettikten sonra geri çekileceklerdir.

⁹ Bu modernist bakış açısını Jeff Haynes tartışmakta ve eleştirmektedir, ed., *Religion, Globalization and Political Culture in the Third World* (New York: St.Martin’s Press, 1999); ve Mark Juergensmeyer, *The New Cold War? Religious Nationalism Confronts the Secular State* (Berkeley: University of California Press, 1993).

Gerçekten, şimdi Sovyet komünizmi ve Latin otoritesi görünmez olmuştur, çoğu modernistler Roma Katolik Kilisesinin de ortadan kalkmasını istiyorlar.¹⁰

Sonuç olarak modern teori dini, etnik çatışmanın ana nedeni olarak algılamakta, ve en güçlü güncel kanıt olarak da İslami uyanışı göstermektedir. Açıkça görünmektedir ki İslami uyanış Lübnan, Sudan, Mısır, Çeçenya, Kaşmir ve İsrail-Filistin arasındaki etnik anlaşmazlıkları şiddetlendirmiştir. Buna rağmen, diğer güncel etnik çatışmalarda, dinin rolü gerçekten sayısız din dışı veya dünyevi birimlerle tanımlanan etnik kimliğin geleneksel temellerini sağlamakta sınırlanmış görünmektedir. Bu Kuzey İrlanda, Sri Lanka ve Endonezya'daki durumlar gibi görünüyor. Ve en azından önemli bir olay, Yugoslavya'daki etnik çatışma en iyi, farklı laikleşmiş hareketler arasında ve bu yüzden farklı dinler arasında olan bir çatışmadan uzak olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle, sekülerizasyon (ve hatta modernizm) da etnik çatışmanın ana nedeni olabilir.

Son yıllarda akademik çevrelerde oldukça rağbet gören aydınlanma sonrası, postmodern bakış açısı, geleneksel, modern öncesi dinleri reddetme hususunda modernist düşünceyle birleşir. Fakat postmodernizm aynı zamanda modernizmin değerleri olan rasyonalizm, empirisizm ve bilimi reddeder, ve "Aydınlanma Projesi"ni kapitalizm, bürokrasi ve hatta liberalizmi içeren modernist yapısından dolayı suçlar. Postmodernizmin temel çekirdeği bireysel dışavurumdur ve bu dışavurum "işsel tecrübe"nin de dışı vurumudur, dini (yani,bağlayıcı) kısıtlamalardan arınmış olmalıdır. İdeal-tipik postmodern ruhi tanımlama Yeni Çağ (New Age) diye adlandırılan dindir. Fakat postmodernistler özellikle Budizm ve Hinduizm (Budizm Lite ve Hinduizm Lite olarak tanımlanan), aynı zamanda doğaya tapma (bir çeşit yeni-paganizm) gibi Doğu dinlerinin yapay, Amerikanlaştırılmış tiplerini ortaya çıkarmışlardır.

Buna rağmen, çoğuna göre, postmodernizm hipersekülerizmdir ve geleneksel dinlerin yok olmasını tahmin etmede ve açıkça bunu istemekte modernizmle birleşir. Sekülerleşme ve globalleşme, her türlü geleneksel, dini, yöresel ve milli yapıyı yıkarak ve çözerek, etkili bir bireysellik ve bireysel ifade gücünün evrensel zaferini getirecektir. Bu, aslında, kapalı ve hoşgörüsüz grup kimliklerinin sonu anlamına gelecektir, böylece etnik kimlikler ve dolayısıyla etnik çatışmaların da sonu olacaktır.¹¹

Postmodernizm kendi yüzeysel yoluyla, gariptir ki etnik çatışma sorununa modernizmden daha tatmin edici bir yaklaşım getirmiştir. Modernistler etnik çatışmanın temel nedeninin din olduğunu ileri sürdüğünden, etnik çatışmayı yok etmek dini yok

¹⁰ Roma Katolik Kilisesi'ne karşı olan günümüzdeki modernistleri George Weigel anlatmaktadır: *Witness to Hope: The Biography of Pope John Paul II* 8New York: HarperCollins, 1999), özellikle 18-19.bölümler.

¹¹ Postmodernist bakış Ernest Gellner'de tartışılmakta ve eleştirilmektedir, *Postmodernism, Reason, and Religion* (New York: Routledge, 1992); ve Paul Heelas, ed., *Religion, Modernity, and Postmodernity* (Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 1998). Önde gelen postmodern politik teorisyen William E. Connolly'nin sekularizmi eleştiren kitabı, *Why I Am Not a Secularist* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999).

etmeyi gerektirmektedir. Postmodernistler bir adım öne geçerek, etnik çatışmanın asıl nedeninin etnik topluluk olduğuna inanırlar, gerçekten de neden, etnik kimliğin kendisidir; bundan dolayı etnik çatışmayı yok etmek için etnik gruplar yok edilmelidir. Şüphesiz ki, bu etnik çatışma probleminin son çözümü olabilir.

Dini Çözümlerin Belirsizliği

Dinin tek başına etnik çatışma problemine çözümler bulmada yardımda bulunması mümkün müdür? Temel dinler böyle düşünmemize yol açan bazı nedenler öne sürüyor.¹² Neredeyse bütün inançlar, dini topluluğunun üyelerinin kavga ve tartışmalarından sonra uzlaşmasıyla sonuçlanan bir süreçten geçerler. Bu süreç normal olarak her partinin aşağıdaki adımları içeren bir sırayı izlemesini gerektirir: 1. bir kişinin diğerine verdiği zararı bilmek, 2. kişinin davranışlarından dolayı duyacağı pişmanlık veya ödeyeceği tazminat, 3. verilen zararın telafisi veya onarımı ve 4. diğer partiden bağışlanmayı isteme ve elde etme. Bu süreç, bütün dinlerin temel öğretilerinde apaçık kabul edilmiş ve yerleşmiş bir gelenek haline gelmiştir, şöyle ki, bireyin bakış açıları ve ilgi duyduğu alanlar daima daha yüksek bir kanunun veya normun emri altındadır. Bu uzlaşma süreci, dahası, ister dini otoriteler isterse saygıdeğer yaşlılar olsun dini topluluğun liderleri tarafından yönetilir; bunların görevleri şöyle sıralanabilir: 1. partiler arasında arabuluculuk yapmak, 2. konuları ve anlaşmazlıkları yeniden yorumlayarak karşıt görüşleri yumuşatmak, 3. sonuçta varılan anlaşma ve çözümleri meşru kılmak, ve 4. ulaşılan çözümü sürekli gözetim ve destekle sürekli hale getirmek.

Farklı dinsel topluluklar benzer uzlaşma süreçlerinden geçtiğinden, bazı genel kavramlar ve normlar dini topluluklar içindeki ve hatta birbirleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmede yeni yollar açabilir. Tabii ki, problem her topluluğun liderlerinin doğal olarak kendilerini, tek bir topluluğun çatışan üyeleri arasında tarafsız karar veren bir merci olmaktan ziyade, diğerlerinin karşısında kendi toplumunun (veya partisinin) temsilcisi olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Dini kurumların temsilcileri kendi topluluğunun üyelerini karşısına alarak, başka bir topluluğun üyeleri yanında olmayı normal olarak istemezler, bu yüzden dini liderler günümüzdeki etnik çatışmaları çözmede oldukça etkisiz bir durumdadır.

Buna rağmen Papa II. John Paul, kısmen Protestan ve Yahudilerin tarafında olarak, Roma Katolik Kilisesinin bilgilenme, pişmanlık, yeniden yapılanma ve bağışlanma dileme sürecinde lider görevini üstlenmiştir. Ve Lübnan ve Bosna'daki etnik çatışmalarda bu ülkelerdeki farklı dinsel topluluklara, hatta Roma Katoliklerine de uzlaşma için çağrıda bulunmuştur. Ne yazık ki, bu ülkelerin dini liderleri karşılık vermedi, belki toplulukların çoğu gerçekten dini değil yalnızca etnikti ve bu yüzden onların dini liderleri de gerçek liderleri değildi.

¹² Marc Gopin, *Between Eden and Armageddon: The Future of World Religions, Violence, and Peacemaking* (New York: Oxford university Press, 2000).

Modernizm, Din ve Etnik Çatışma

Son on yılda etnik çatışmalarda dinin rolü hakkında sonuç olarak ne söyleyebiliriz? Birincisi, din bu çatışmaların çoğunda gerçekten mevcuttur. Buna rağmen, etnik grupların farklı sosyal statülerinden kaynaklanan sosyo-ekonomik gerilimler birçok çatışmada veya daha fazlasında mevcuttur ve başarısız devletlerdeki yaygın güvensizlik ortamı gibi politik karışıklık da birçok çatışmada mevcuttur. Dahası, bu olayların birçoğunda (özellikle yenilikçi İslam veya yenilikçi Hinduizm dışında kalanlarda) ekonomik gerilimler ve politik karışıklık etkenleri, patlamadan kısa bir süre önce büyük bir değişiklikten geçerken, din etnik çatışmanın patlamasından evvel nispeten değişmez bir etken olarak mevcuttu. Bu, ekonomik gerilimlerin ve politik karışıklığın çatışmaları dinden daha iyi açıkladığını gösteriyor. Kolayca tahmin edilebilir ki, etnik çatışmanın patlak vermesi gibi bir değişiklik sabit bir faktördense önceden oluşmuş bir değişimle daha iyi açıklanabilir.

İkinci olarak, bu etnik çatışmaların çoğunda (yine, özellikle yenilikçi İslamın dışında kalanlarda), din mevcut olduğunda kader, inanç ve iman belirleyici rol oynamıyordu. Aksine, “din”, etnik topluluğun temel geleneklerini oluşturan ritüeller ve oyunaklardan çok daha az etkilidir. Bu durumlarda, dinin etnik çatışmanın nedeni olduğu söylenemez, fakat etnisiti etnik çatışmanın nedenidir ki bu da yalnızca bir totolojidir.

Üçüncü olarak, buna rağmen, etnik çatışmanın patlak vermesinden evvel dini atmosferde büyük bir değişiklik yaşanan bazı olaylar da gerçekten vardır, özellikle yenilikçi İslamla birlikte oluşan dini bir devrim gibi. Bu değişim, dini etnisiti, gelenek ve ritüelin durgunluğundan kurtardı ve bir kez daha kader, inanç ve imanın yüce seviyesine doğru yükseltti. Bu olaylarda, kişi dinin gerçekten hayati bir rol oynadığı sonucuna varabilir. Bir etnik çatışmanın, İslami bir devrim hiçbir zaman olmasa bile meydana çıkabileceği anlaşılrsa da, çatışmanın kendine özgü yapısı ve yoğunluğu devrimci İslamın belirgin yapısı ve yoğunluğu ile biçimlenmiştir.

Fakat devrimci İslamla birlikte gelen neydi? Bir kişi diyebilir ki nedenlerden biri dinin kendisiydi, fakat bu yanıtın bütününden oldukça uzaktır. İslam kendi özgün biçimini uzun süredir kaybeden bir süreç içinden geçmektedir. (bu bazı yerlerde etnisitiye kadar uzanan bir düşüştür). 20.yüzyılın ortalarından başlayarak bazı İslam ülkelerinde din, milliyetçilik ve sosyalizm gibi dünyevi inanışlar ve hareketler tarafından büyük ölçüde gölgelendi. Bu, dünyevi projelerin başarısızlığı idi ve arkalarında bıraktıkları boşluk, bir çeşit politik din olan yeni biçimlenmiş bir İslam için zemin hazırladı. Ve bu başka bir dünyevi projenin, Amerika Birleşik Devletleri tarafından yönetilen liberalizm ve globalleşmenin başarısı idi; İslam dünyasındaki etnik kimliklere ve geleneklere yeni bir davet sundu ve böylece İslama da yeni bir enerji yükledi. Yeni biçim ve yeni güç yenilikçi İslamı yaratmak için biraraya geldi, aslında bu etnik çatışmaya da yeni biçim ve yeni enerji getirdi.

Özet olarak, yenilikçi İslamın da içinde yer aldığı bu etnik çatışmaların bile asıl nedeni gerçekten din değildir. Onun yerine, 21.yüzyılın iki büyük dünyevi projesinin başarısızlığının garip bir birleşimi –milliyetçilik ve sosyalizm-, ve üçüncü dünyevi proje olan liberalizmin zaferi vardır. Bir anlamda bu yüzden, etnik çatışmanın nedeni, onun çözümü olan modernizmin kendisidir.